

اصلاح طلبی مستشارالدوله؛ رابطه نظر و عمل

محمد رادمرد

فارغ التحصیل دکتر علوم سیاسی (مسائل ایران) دانشگاه تربیت مدرس

چکیده:

ایران در اوایل عصر قاجار با غرب روبرو شد. اولین برخورد ما با غرب نظامی بود. پس از این برخورد مصلحین متعددی در صدد برآمدند تا عقب ماندگی ایران در مقابل غرب را جبران کنند. هر یک از این مصلحین در یکی از حوزه های نظر و یا عمل فعالیت می کردند. یکی از این مصلحین میرزا یوسف مستشارالدوله است. مقاله حاضر در صدد است تا رابطه عمل و نظر را در فعالیت های اصلاح طلبانه مستشارالدوله دنبال کند. به نظر می رسد نوعی همنوایی میان دیدگاه ها و فعالیت های او وجود دارد. او هر آنچه را در عرصه نظر دنبال می کردند، در عرصه نیز پیگیری نمود.

کلیدواژگان: مستشارالدوله، قانون، عدلیه، رساله یک کلمه

ایرانیان در ابتدای زمان قاجار و در دوره ای که با روسیه در شمال درگیر جنگی طولانی شدند، به این درک ابتدایی رسیدند که از اواخر عصر صفویه تا آن روز که ایران دوره ای از انحطاط خود را سپری می کرد، ملل غربی با سرعت در حال پیشرفت بوده اند و شکاف عظیمی میان آنان و ملل اروپا شکل گرفته است. از این رو بود که از این دوره به بعد اولین و مهمترین مسئله بخشی از جامعه ایران تلاش برای جبران عقب ماندگی ایران بود. شاید بتوان گفت اولین مصلح این دوره عباس میرزا بود که مرگ او آب سردی بر پیکره ایران ریخت.

از این پس مصلحینی چند فرصت یافتند تا مسئله عقب ماندگی ایران را به فراخور توانایی خود در عرصه نظر و یا عمل مورد بررسی قرار دهند. اگرچه تلاش عمده آنان بی اثر بود. از جمله این اصلاح طلبان می بایست از میرزا یوسف خان مستشارالدوله نام برد. مردی که در دوره ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه عمر خود را در راه اصلاحات در ایران فدا کرد. بر این اساس مقاله حاضر در تلاش است تا به بررسی رابطه نظریه و عمل میرزا یوسف خان مستشارالدوله در زمینه مسئله ترقی خواهی بپردازد. به نظر می رسد نوعی همنوایی در اندیشه و عمل این مصلح وجود دارد. بر همین اساس و در همین چارچوب ابتدا به بررسی فعالیت های

اصلاح طلبانه این رجل سیاسی و سپس ابعاد نظری اندیشه او را واکاوی می کنیم و در نهایت بعد اختصار به ارتباط میان این دو می پردازیم.

تلاش برای پیشرفت: مستشارالدوله در مقام یک رجل اصلاح گر

میرزا یوسف خان مستشارالدوله فرزند حاجی کاظم تاجری از اهالی آذربایجان است که در شهر تبریز متولد شد. پس از آموختن فارسی، عربی و علوم شریعت سمت منشی گری کنسولگری انگلیس در تبریز را به او سپردند. مستشارالدوله در دوره جوانی در تبریز، برخی مسائل را در مورد سیاست آموخت و از اوضاع ملل متمدن آگاه شد (کرمانی، ۱۳۸۴، ۱۷۸). پس از آن در سال ۱۲۷۰ وارد وزارت خارجه ایران شد. به فرمان ناصرالدین شاه به کارپردازی حاجی ترخان «که به اصطلاح فرانسه کنسولی باشد» مأمور گشت. به مدت هشت سال در آنجا اقامت نمود تا اینکه به ایران فراخوانده شد. اما پس از هفت ماه توقف در تهران و دیدار با شاه مجدداً به پاریس مراجعه نمود (مستشارالدوله، ۱۳۸۶، ۱۹). پس از سه ماه به مسکو و از آنجا راهی پترزبورگ شد. شش ماه در پترزبورگ سمت شارژداری داشت. پس از آن وارد تفلیس شده و ژنرال کنسول تفلیس گشت. چهار سال در این سمت باقی بود (آدمیت، ۱۳۴۰، ۱۸۲). در دوره اقامت در تفلیس، با میرزا فتحعلی آخوندزاده روابط بسیار دوستانه ای پیدا کرد. وقتی میرزا فتحعلی در اواسط سال ۱۲۸۲ نگرارش «مکتوبات کمال الدوله» را به زبان ترکی به پایان رساند، با همکاری میرزا یوسف خان، آن را به زبان فارسی ترجمه نمود و حتی زمانی که مستشارالدوله به عنوان شارژدافر پاریس منصوب شد، طی یک قرارداد اجازه نشر کمال الدوله را به دست آورد (آجودانی، ۱۳۸۴، ۲۵۱-۲۵۲). در نامه هایی که از تفلیس، پترزبورگ و پاریس به دربار ناصرالدین شاه می فرستاد، همه جا از لزوم اصلاحات مدنی و برقراری حکومت قانون و نشر تمدن اروپایی سخن به میان می آورد. در سال ۱۲۸۶ رساله ای به نام «کتابچه بنفش» درباره تأسیس راه آهن سراسری نوشت و به شاه عرضه داشت. سال بعد در پاریس رساله «یک کلمه» را نوشت (آدمیت، ۱۳۴۰،